

МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ В БЪЛГАРСКИТЕ КОНСТИТУЦИОННОПРАВНИ НОРМИ

Доц. д-р Христо Паунов

Юридически факултет

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме: Темата за правния режим на малолетните и непълнолетните в българските конституционноправни норми е от изключително значение в контекста на защитата на правата на децата и младежите в България. В настоящата разработка ще се анализира и сравни правният режим на малолетните и непълнолетните в някои конституционноправни норми на Търновската конституция, Конституциите на Народна Република България от 1947 и 1971 г и сега действащата Конституция на Република България. Целта е да се разгледат основни конституционни разпоредби, които уреждат статуса и правата на децата в България.

Ключови думи: Конституция, права на децата, правен статус на малолетни и непълнолетни.

MINORS AND JUVENILES IN BULGARIAN CONSTITUTIONAL LAW

Assoc. Prof. PhD Hristo Paunov

Faculty of Law

Plovdiv University¹

Abstract: The topic of the legal regime of minors and juveniles in Bulgarian constitutional law is of paramount importance in the context of protecting the rights of children and youth in Bulgaria. This study will analyze and compare the legal regime of minors and juveniles in certain constitutional provisions of the Tarnovo Constitution, the Constitutions of the People's Republic of Bulgaria from 1947 and 1971, and the current Constitution of the Republic of Bulgaria. The aim is to examine the key constitutional provisions that regulate the status and rights of children in Bulgaria.

Keywords: Constitution, children's rights, legal status of minors and juveniles.

Въведение

Темата за правния режим на малолетните и непълнолетните в българските конституционноправни норми е от изключително значение в контекста на защитата на правата на децата и младежите в България. Конституцията, заедно с редица други нормативни актове, определя правния статус на малолетните и непълнолетните и установява техните права и

¹ Статията е разработена в рамките на Проект „Правна закрила и овластяване на децата и лицата с интелектуални затруднения и психични увреждания“ договор № НИ 15-ЮФ-14 с фонд „Научни изследвания“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

задължения. Изследването на тази тема е от съществено значение за разбирането на правните механизми, които гарантират защитата на децата в правната система на страната.

Сега действащата Конституция на Република България не прави пряко разграничение между малолетни и непълнолетни в контекста на основните права и задължения, но въпреки това осигурява защита и за двете групи, като се прилага принципът на пропорционалност и възрастова съобразност. Конституцията поставя основите на правната защита на малолетните и непълнолетните, които са най-малко способни да се защитават сами. Важно е да се подчертае, че тази защита не е само декларативна, а се реализира чрез редица закони и подзаконови актове, които детайлно регулират правата и задълженията на децата. В допълнение към това, Семейният кодекс, Законът за лицата и семейството, Законът за закрила на детето и др. актове установяват специфични разпоредби, които регулират правния статус на малолетните и непълнолетните.

В настоящата разработка ще се анализира и сравни правният режим на малолетните и непълнолетните в някои конституционноправни норми на Търновската конституция, Конституциите на Народна Република България от 1947 и 1971 г и сега действащата Конституция на Република България. Целта е да се разгледат основни конституционни разпоредби, които уреждат статуса и правата на децата² в България.

Търновската конституция

Конституцията на българското княжество, приета на 16 април 1879 г. от Учредителното събрание в Търново, станала известна като Търновската конституция (ТК), поставя началото на конституционното развитие на България. Тя бива определяна като една от най-демократичните за времето си конституции – характеристика, която нееднократно е споделяна в правната и историческата литература. Спокойно може да се каже, че Търновската конституция е вдъхновяващ израз на идеите на модерната епоха, на патоса и идеалите на Европа и Просвещението. Първата българска конституция установява демократичните начала на общественно-политическия живот. Тя прокламира принципи, които залягат в основата на всички демократично устроени държави и които са важни за всяко свободно гражданско общество. Чрез провъзгласените от нея класически конституционни принципи, чиято непреходност времето доказва, са положени основите на модерната парламентарна демократична система на управление в страната.

В цялостния текст на Търновската конституцията³ думата „деца“ или „дете“ не се среща. От гледната точка, свързана с уредбата на правата и свободите им като граждани, може да се посочи, че конституционната регламентация е оскъдна, но все пак тя, макар и косвено, има отражение в някои конституционноправни норми.

² Дете по смисъла на Закона за закрила на детето (ДВ, бр. 48 от 13.06.2000 г., с изм. и доп.) е всяко физическо лице до навършването на 18 години. С известна условност в настоящото изследване се приема, че изразите „деца“ и „малолетни и непълнолетни“ се използват като синоними.

³ За целта на изследването е използван е текстът, публикуван в: Методиев, В., Стоянов, Л. Българските конституции и конституционни проекти. Второ преработено и допълнено издание. С., ИК „Петър Берон“, 2003, с. 26. (Metodiev, V., Stoyanov, L. Balgarskite konstitutsii i konstitutsionni proekti. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie. S., IK „Petar Beron“, 2003, s. 26.)

В Глава VI с наименование „За пълнолетието на Княза, Регентството и за настояничеството“, се съдържат разпоредби, свързани с встъпване в длъжност на непълнолетния монарх и дейността му при наследяване на държавните функции. Според чл. 25 *„Царствующият Княз и Наследникът на престола се считат пълновръстни на 18-та си година“*. Чл. 26 допълва, че ако държавният глава встъпи на престола преди да е достигнал до тази възраст (18 години), то до пълнолетието му се отрежда егентство и настояничество. А съгласно чл. 28 *„Царсвующият Княз може още приживе да назначи тримата Регенти, ако Наследникът на престола е непълновръстен, но за това се иска съгласието и утвърждението на Великото Народно събрание“*. Ясно се вижда смисълът, който създателите на Търновската конституция влагат, когато създават правилата за действие на непълнолетния (използва се терминът „непълновръстен“) наследник на трона. Достигането на 18-годишната възраст води до пълнолетие на монарха, който трябва да даде клетва и да встъпи в управлението *„и за това известява на народа чрез прокламация“*, съгласно чл. 31 от ТК. Фактът, свързан с настъпването на пълнолетие, се приема като необходимо и достатъчно условие и възможност за управление на държавата. В Конституцията на Българското княжество учредителите отделят специално място в чл. 32 за възпитанието на непълнолетния монарх – разпоредбата гласи следното: *„Възпитанието на непълновръстният Княз и управлението на имота му се поръчва на овдовелата Княгиня и на настояници, назначени от Съвета на Министрите по съгласие с Княгинята“*. Членовете на Регентството обаче не могат да бъдат и настояници на непълнолетния държавен глава, според чл. 33 от ТК.

В Глава XII „За гражданите на Българското княжество“, в Дял I „Общи правила“, може да се обърне внимание на текста на чл. 57, според който: *„Всичките Български поданници са равни пред закона. Разделение на съсловия в България се не допуца“*. Ясно е, че в израза *„всички български поданици“* се включват и малолетните, и непълнолетните български граждани, като се приема, че не се допуска потъпкване на правата и задълженията им, които са мултиплицирани в националното законодателство.

Спорният въпрос „за“ или „против“ наличието на робство в страната ни за близо 500-годишния период на османско владичество от гледна точка на конституционализма в България бива окончателно решен именно от Търновската конституция. Това става само 14 години след влизане в сила на XIII-та поправка (ратифицирана на 6 декември 1865 г.)⁴ в Конституцията на САЩ, с която робството се отменя на територията на Съединените щати. Учредителното събрание записва в чл. 61 от ТК, че: *„никой в Българското Княжество не може ни да купува, нито да продава човечески същества. Всякой роб от какъвто пол, вяра и народност да бъде, свободен става, щом стъпи на Българска територия“*. Може да се каже, че този текст е с важно значение за българските граждани и в частност за децата, като една от най-уязвимите групи от „...човечески(те) същества“. Заслужава отбелязване фактът, че текстът на чл. 61 е творение на депутатите учредители и не съществува нито в руския про-

⁴ Конституция на Съединените американски щати. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2017, с. 33. (Konstitutsia na Saedinenite amerikanski shtati. S., Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2017, s. 33)

ект за Органически устав на Българското княжество⁵, нито в последващите редакции, нито в преводния вариант на български език, направен под ръководството на проф. Марин Дринов.

В Глава XII „За гражданите на Българското княжество“, в Дял VII „За народното учение“ важен в конституционноправен аспект е текстът на чл. 78, съгласно който: „*Първоначалното учение е безплатно и задължително за всички поданици на Българското Княжество*“. Не би следвало да има съмнение, че това се отнася и за децата ученици. Учредителите на третата българска държава (които в мнозинството си са били добре образовани хора) ясно са осъзнавали потребността от това гражданите на България да бъдат грамотни и обучени и са изразили това в разпоредбата на чл. 78 ТК. Този конституционен текст казва, че „първоначалното учение е безплатно“, но също така изрично посочва, че то е и „задължително за всички поданици на Българското княжество“. Това е поредният пример, че макар и косвено, конституцията полага основите за развитие на едно образовано общество.

Горепосочените разпоредби от Търновската конституция са индиректни по отношение на малолетните и непълнолетните членове на обществото по онова време и преки по отношение на действия и дейности, свързани с фигурата на държавния глава, когато той не е пълнолетен. Във всички случаи не бива да подминаваме тези текстове поради дълбоката им общочовешка и хуманистична наситеност. Ангажирането на държавата и монарха с конституционно закрепени текстове, относими към общовалидни човешки права, каквито са тези за равенството пред закона, както и правните възможности да не се заплаща първоначалното образование, подчертават силата на социалното начало в основния закон на страната от 1879 г. до 1947 г., както и защитата на правата на децата в България по онова време.

Конституцията на Народна република България от 1947 г.

Обществено-политическите събития, настъпили в България след 9 септември 1944 г., изиграват ролята на катализатор и са в основата на причините довели до приемането на нова конституция на страната. Търновската конституция продължава да действа и след 9 септември 1944 г. През месец юни 1946 г. XXVI-то обикновено Народно събрание приема Закон за допитване до народа за премахване на монархията и провъзгласяване на Народна република и за свикване на Велико Народно събрание⁶. През месец септември 1946 г. се провежда референдум, на основание на чиито резултати XXVI-то обикновено Народно събрание провъзгласява с декларация България за Народна република. На 27 октомври 1946 г. се избира Велико Народно събрание, което, съгласно закона въз основа на който е проведен референдумът, трябва да приеме нова конституция. В социалистическата правна литература, това ВНС бива характеризирано като „Учредително Народно събрание на Народната република“⁷. Великото Народно събрание трябва да приеме новата конституция с три

⁵ Вж. Методиев, В., Стоянов, Л. Българските конституции и конституционни проекти. Второ преработено и допълнено издание. С., ИК „Петър Берон“, 2003, с. 111 – 123. (Metodiev, V., Stoyanov, L. Balgarskite konstitutsii i konstitutsionni proekti. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie. S., IK „Petar Beron“, 2003, s. 111-123.)

⁶ ДВ, бр. 174 от 2.08.1946 г.

⁷ Геновски, М., Димитров, Д. Основи на държавата и правото на НРБ. Част първа. С., Наука и изкуство, 1964 г., с.146. (Genovski, M., Dimitrov, D. Osnovi na darzhavata i pravoto na NRB. Chast parva. S., Nauka i izkustvo, 1964 g., s.146.)

гласувания и едно четвърто поименно. За основа на своята работа ВНС приема проекта на конституция на тогавашния Отечествен фронт, но в събранието постъпват и други проекти за основен закон⁸. Новата Конституция на Народна Република България (НРБ) окончателно е приета на 4 декември 1947 г., а два дни по-късно, на 6 декември същата година, е обнародвана в бр. 284 на Държавен вестник и влиза в сила от тази дата⁹.

Конституцията на Народна Република България от 1947 г., определяна в доктрината като „конституция на прехода от капитализъм към социализъм“, налага модела на т.нар. „народна демокрация“¹⁰. Естествено е в новия основен закон на страната да се установи и ново отношение към правната регламентация на обществени отношения, свързани пряко или косвено с децата.

НРБ от 1947 г. не детайлизира и не съдържа изрични текстове, свързани с децата и техните права като български граждани. В Глава VIII „Основни права и задължения на гражданите“ в чл. 71¹¹ е поместена следната разпоредба: *„Всички граждани на Народната република България са равни пред закона. Не се признават никакви привилегии, основани на народност, произход, вяра и имотно състояние. Всяка проповед на расова, национална или религиозна омраза се наказва от закона“*. В контекста на обобщителното местоимение „всички“ се разбират и децата като част от българското общество. Може да се приеме, че тази норма поставя равенство пред законите съобразно възрастовите характеристики, а също така свежда до минимум възможностите за дискриминиране на децата и неспазването на правата им. Въпреки определени политически обструкции и партийното влияние, при изготвянето на Конституцията на Народна република България от 1947 г., правата на децата биват гарантирани.

В рамките на конституционния текст намират място и правата на децата, свързани с възможностите за развитието им в семейна среда. Чл. 76, ал. 3 гласи: *„Извънбрачните деца имат еднакви права с родените от брака“*. Вижда се, че основният закон поставя знак на равенство по отношение на правата на децата в семейството, като не допуска дискриминационно деление на извънбрачните деца и на тези, родени по време на брака.

НРБ от 1947 г. вмениява задължение на държавата да „полага особени грижи“ за културното възпитание на младежта¹², като това изрично е уредено в разпоредбата на чл. 77.

⁸ Вж. Методиев, В., Стоянов, Л. Българските конституции и конституционни проекти. Второ преработено и допълнено издание. С., ИК „Петър Берон“, 2003, с. 201-242. (Metodiev, V., Stoyanov, L. Balgarskite konstitutsii i konstitutsionni proekti. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie. S., IK „Petar Beron“, 2003, s. 201-242.)

⁹ Подробно за приемането на КРБ от 1947 г. вж. Спасов, Б. Учение за конституцията. С., Сиби, 1997 г., с. 52-58 (Spasov, B. Uchenie za konstitutsiyata. S., Sibi, 1997 g., s. 52-58) Друмева, Е. Конституционно право. С., Сиела, 2008 г., с. 188-192 (Drumeva, E. Konstitutsionno pravo. S., Siela, 2008 g., s. 188-192); Стойчев, Ст. Конституционно право. С., Сиела, 2002 г. с. 89-90 (Stoychev, St. Konstitutsionno pravo. S., Siela, 2002 g. s. 89-90)

¹⁰ Друмева, Е. Конституционно право. С., Сиела, 2018, с. 174. (Drumeva, E. Konstitutsionno pravo. S., Siela, 2018, s. 174)

¹¹ Използван е текстът, публикуван в: Методиев, В., Стоянов, Л. Българските конституции и конституционни проекти. Второ преработено и допълнено издание. С., ИК „Петър Берон“, 2003, с. 52. (Metodiev, V., Stoyanov, L. Balgarskite konstitutsii i konstitutsionni proekti. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie. S., IK „Petar Beron“, 2003, s. 52.)

¹² Задължението за полагане на грижи за възпитанието на младежта от страна на държавата е уредено и в реда на международни актове с препоръчителен и задължителен характер. Вж. по-подробно Гозанска, Г. Генезис и развитие на правата на детето до приемането на Конвенцията за правата на детето през 1989 г. – Право без граници, № 2, 2007, с. 4-12. (Gozanska, G. Genezis i razvitie na pravata na deteto do priemaneto na Konventsiyata za pravata na deteto prez 1989 g. – Pravo bez granitsi, № 2, 2007, s. 4-12)

Съгласно чл. 79, образованието е светско, с демократичен и прогресивен дух, като изрично се посочва, че основното образование е задължително и безплатно. Националните малцинства имат право да се учат на своя майчин език и да развиват националната си култура, но изучаването на българския език е въздигнато като конституционно задължение за всички. Основният закон съдържа уредба и относно това как се обезпечават правото на образование – чрез училища, учебно-възпитателни институти, университети, както и чрез стипендии и общежития за учащите се. Предвижда се на конституционно ниво особено насърчаване на проявилите се дарования (чл. 79, ал. 4).

Конституцията на Народна Република България от 1971 г.

Конституцията на Народна Република България от 1971 г.¹³ е третата по ред конституция на страната и първият основен закон, който съдържа Преамбюл. Характерно за тази конституция е, че в нея силно присъства идеологизацията¹⁴. Конституцията е приета чрез всенародно гласуване – референдум – на 16 май 1971 г. и е провъзгласена от Петото Народно събрание на шестнадесетата му сесия в тържествено заседание, състояло се на 18 май 1971 г. – тогава е и обнародвана в бр. 39 на Държавен вестник. Още в Преамбюла на Конституцията е написано, че тя доразвива основните принципи на предишния основен закон и се изразява решението на гражданите на НРБ да създават „*все по-благоприятни условия за многостранен разцвет на свободната човешка личност*“¹⁵.

Анализът на конституционния текст показва, че и този основен закон е пестелив по отношение на разпоредби, свързани с действията на децата и спазването на техните права. Не са направени драстични промени в тази посока. Според чл. 38, ал. 3, „*родителите имат право и са длъжни да се грижат за отглеждането на своите деца и тяхното комунистическо възпитание*“¹⁶.

И тук в основния закон се потвърждава равнопоставеността на децата, родени извън брака, с тези, родени по време на брака – чл. 38, ал. 4 на КНРБ от 1971 г.

¹³ Идеите за създаване на нова конституция на България се появяват още в началото на 60-те години на миналия век – през 1962 г. на VI конгрес на управляващата тогава БКП. По-късно отново се препотвърждават през 1966 г. Тъй като Конституцията на НРБ от 1947 г. е считана за основен закон на прехода към социализъм, фактът че страната навлиза в нов етап от своето развитие – този на развития социализъм – трябва да намери своя конституционен израз и то на най-високо ниво – нова конституция. На основание на чл. 17, т. 10 от Конституцията на НРБ от 1947 г., Народното събрание приема решение за провеждане на национален референдум за приемане на новата конституция. Това е безспорно нов начин за приемане на основния закон на страната и представлява демократичен способ, при който решава народът, а не избраните от него представители.

¹⁴ Подробно за Конституцията на НРБ от 1971 г. вж. Спасов, Б. Учение за конституцията. С., Сиби, 1997 г., с. 58-62 (Spasov, B. Uchenie za konstitutsiyata. S., Sibi, 1997 g., s. 58-62) Друмева, Е. Конституционно право. С., Сиела, 2008 г., с. 192-194 (Drumeva, E. Konstitutsionno pravo. S., Siela, 2008 g., s. 192-194); Стойчев, Ст. Конституционно право. С., Сиела, 2002 г. с. 90-91 (Stoychev, St. Konstitutsionno pravo. S., Siela, 2002 g. s. 90-91)

¹⁵ Използван е текстът, публикуван в: Методиев, В., Стоянов, Л. Българските конституции и конституционни проекти. Второ преработено и допълнено издание. С., ИК „Петър Берон“, 2003, с. 57. (Metodiev, V., Stoyanov, L. Balgarskite konstitutsii i konstitutsionni proekti. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie. S., IK „Petar Beron“, 2003, s. 57.)

¹⁶ С промените в КНРБ от 1971 г, които са направени през пролетта на 1990 г и обнародвани в ДВ, бр. 29 от 10.04.1990 г., текстът е изменен и вече гласи, че „*родителите имат право и са длъжни да се грижат за отглеждането на своите деца и за тяхното възпитание*“.

Съгласно чл. 48, ал. 1 се гарантират „свободата и неприкосновеността на личността“, което по безспорен начин има отношение и към децата. Този конституционен текст налага извода, че всички в държавата, в това число и малолетните и непълнолетните, са с права, защитени от законодателството ни, и са равнопоставени пред него.

В продължение на идеята за ангажиране на гражданското общество в осъществяване на културната функция на държавата е нормата на чл. 39, ал. 2 на КНРБ от 1971 г., насочена към културното развитие на младежта, което трябва да става с участието на семейството, училището, държавните органи и обществените организации.

Конституцията на Република България от 1991 г.

Конституцията на Република България от 1991 г. (КРБ)¹⁷ е четвъртият (последен за сега), действащ и в момента, основен закон на страната. Тя е създадена като пълноценен основен акт на държавна организация, с всички присъщи му елементи и признаци, и развива създадената българска конституционна традиция. Сега действащият основен закон също има Преамбюл, който отразява основни, защитени от последващата конституционна уредба, висши принципи и ценности, които в голяма степен изразяват духа на Конституцията като цяло.

КРБ е ангажирана с правната регулация, социалните и образователните проблеми и опазването на основните права и свободи на децата, както и родителските ангажименти и грижи. В Глава първа „Основни начала“, в чл. 14 е прогласен основният конституционен принцип, че семейството, майчинството и децата са под закрила на държавата и обществото. Основният ни закон приема, че семейството, майчинството и децата са особени категории в ценностната система на българското общество и затова придава правна релевантност на необходимостта от тяхната закрила и я извежда като конституционен принцип. Прогласяването на този принцип на конституционно ниво подчертава и посочената в Преамбюла характеристика на Република България като социална държава, която провежда своя социална политика и е ангажирана с подпомагане на нуждаещите си.

Българският Конституционен съд в своята практика подчертава, че от чл. 14 от КРБ за държавата произтичат определени задължения. Съдът посочва, че „по отношение на децата тези задължения не се свеждат до поемането на всички разходи за тях, а са свързани с участие в създаването на условия за израстването и свободното им развитие“¹⁸.

Конституционна уредба, свързана с основни права и задължения, както и функции на държавата по отношение на брака, семейството и децата, се съдържа и в Глава втора „Основни права и задължения на гражданите“ на КРБ.

Чл. 32, ал. 1 от КРБ постановява: „Личният живот на гражданите е неприкосновен. Всеки има право на защита срещу незаконна намеса в личния и семейния му живот и срещу посягателство върху неговата чест, достойнство и добро име.“. Субект на правото на неприкосновеност на личния живот, на защитата на личните и семейните тайни, е всеки един

¹⁷ Приета от VII-то Велико Народно събрание на 12 юли 1991 г.; в сила от 13 юли 1991 г., когато е обнародвана в бр. 56 на Държавен вестник.

¹⁸ Решение № 32 от 1998 г. на Конституционния съд на Република България, ДВ, бр. 141 от 1.12.1998 г. (DV, br. 141 от 1.12.1998 г.)

човек. Тази разпоредба е особено важна за малолетните и непълнолетните, които в определени случаи могат да са жертва на посегателства върху техния личен живот и достойнство. Конституцията осигурява защита срещу незаконна намеса в личния живот на децата, включително в случаи на тормоз, дискриминация или други форми на насилие. Формите на защита срещу незаконна намеса в личния и семейния живот са свързани с общите способности за защита на правата и на законните интереси.

Съгласно чл. 42, ал. 1 от КРБ: „гражданите, навършили 18 години, с изключение на поставените под запрещение и изтърпяващите наказание лишаване от свобода, имат право да избират държавни и местни органи и да участват в допитвания до народа“. Този текст урежда активното изборително право на конституционно ниво, като изключва от кръга на потенциалните избиратели малолетните и непълнолетните лица. Това е свързано с разбирането, че избирателите трябва да са достигнали до определена степен на умствена и физическа зрялост, свързана с критерия възраст, която да им позволява сами да вземат политически решения.

Специално внимание трябва да се обърне на текста на чл. 47, ал. 1 от Конституцията, според който отглеждането и възпитанието на децата до пълнолетието е право и задължение на техните родители. Текстът на разпоредбата отдава приоритет на родителската функция в тази насока, като изисква родителите да бъдат подпомагани от държавата. Отглеждането и възпитанието на малолетния и непълнолетния член на семейството не е просто право на родителя, чиято реализация зависи от неговата воля, а и включва в себе си и задължение това право да бъде упражнявано и то с нормативно предписано съдържание¹⁹. Може да бъде споделено мнението, изказано в правната доктрина, че с нарастване на възрастта на детето правомощията на родителите, произтичащи от родителските им права, постепенно отстъпват в полза на правата на детето и се погасяват с настъпването на пълнолетието²⁰.

КРБ изрично приравнява правния статус на децата, които са родени извън брака, с тези, които са родени в брака – чл. 47, ал. 3. Нормата е реално проявление на принципа за равенство и на принципите залегнали във Всеобщата декларация за правата на човека и Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи, които отричат формите на дискриминация, основаваща се на произхода.

Според чл. 47, ал. 4 от КРБ: „децата, останали без грижата на близките си, се намират под особената закрила на държавата и обществото“. Тази разпоредба има конкретизиращ характер и връзка с принципа за социалната държава, отразен в Преамбюла на основния закон. Държавата е длъжна да създаде както механизми, така и институции, които да поемат грижата по възпитанието и отглеждането на децата, останали без близки. Тук трябва

¹⁹ Янкулова, Р. Правата на децата и мястото им в българския конституционен модел – Предизвикай правото (електронно издание), достъпно в интернет на адрес: <https://www.challengingthelaw.com/semeino-i-nasledstveno-pravo/prava-na-deteto-konstitucionen-model/> (Yankulova, R. Pravata na detsata i myastoto im v balgarskia konstitutsionen model – Predizvikay pravoto (elektronno izdanie), dostapno v internet na adres: <https://www.challengingthelaw.com/semeino-i-nasledstveno-pravo/prava-na-deteto-konstitucionen-model/>)

²⁰ Друмева, Ем. Основни права в брака и семейството. Закрила на майчинството и децата – Правна мисъл, № 4, 2012, с. 8-9 (Drumeva, Em. Osnovni prava v braka i semeystvoto. Zakrila na maychinstvoto i detsata – Pravna misal, № 4, 2012, s. 8-9)

да се отбележи и ролята на обществото, което чрез различни благотворителни организации също има своето място в този процес. Неправителствените организации могат да поемат грижите за деца, останали без грижа, но това не означава, че държавата е освободена от нейните конституционни задължения в тази насока.

Чл. 47, ал 5 от КРБ гласи, че: *„условията и редът за ограничаване или отнемане на родителските права се определят със закон“*. Тази разпоредба от една страна гарантира правата на родителите по отглеждането и възпитанието на техните деца, а от друга страна резервира материята, свързана с ограничаването или отнемането им, за законодателно уреждане. Тук трябва да се отбележи, че това е свързано със защитата на самите деца. На законодателно равнище е създадена възможността за лишаване на родителите от родителски права и предоставяне на детето за отглеждане и възпитание от специални социални структури, като това става при специални условия. На законово ниво е изградена процедура за защита правата както на детето, така и на родителите му.

Конституцията на Република България отправя ангажимент към държавата, който е свързан с образователния процес и налагане на цялостната законодателна образователна рамка. Чл. 53, ал. 1 прогласява гарантираното от основния закон право на образование. То обаче е съчетано със задължение за училищно обучение за лицата до 16-годишна възраст – чл. 53, ал. 2 от КРБ. Действието на тази разпоредба се разпростира от една страна върху децата, които не са навършили 16 години, но от друга страна и върху техните родители (респ. настойници и попечители). Според разпоредбата на чл. 53, ал. 5, държавата *„...подпомага способни ученици и студенти като създава условия за професионално обучение...“*. Текстът има отношение към разглеждания въпрос, доколкото една голяма част от учениците в страната са лица, които са малолетни и непълнолетни и които имат правото да се възползват от възможностите, които им предлага образователната система.

Заключителни думи

Правният режим на малолетните и непълнолетните в България разкрива различия, които се основават на възрастовите характеристики и степента на правоспособност на лицата в тези две групи. Страната ни прилага диференциран подход към тези две групи с цел максимална защита на правата им, като същевременно създава условия за постепенното им въвеждане в света на правните отговорности. Тази стратегия е в съответствие с международните стандарти за защита на правата на децата – България е на прав път по отношение на закрилата на децата, но има място за развитие и усъвършенстване на правната рамка, особено по отношение на социалната подкрепа и реинтеграцията на деца в риск.

Конституцията на Република България и свързаните с нея закони съответстват на тези международни стандарти, като предвиждат специална закрила за малолетните и непълнолетните. Въпреки това, има области, в които могат да се направят подобрения. Например, в някои държави съществуват по-строги механизми за предотвратяване на злоупотребите с малолетни и непълнолетни, които биха могли да бъдат въведени и в българското законодателство. Въпреки че, държавата носи основната отговорност за закрилата на малолетните и непълнолетните, съществуват предизвикателства, свързани с ефективността на мерките, които се предприемат за гарантиране на правата на децата. Недостатъчното финан-

сиране на социалните програми, липсата на координация между различните институции и неравномерното прилагане на законодателството са само част от проблемите, които се нуждаят от адресиране.

Възможно е да се засилят мерките за предотвратяване на насилието и експлоатацията на малолетните и непълнолетните, като се въведат по-строги контролни механизми и санкции за нарушителите. Държавата трябва да продължи да развива системата за социална подкрепа, като осигури достатъчно ресурси и професионална помощ за деца в риск. Не на последно място, трябва да се посочи, че е необходимо да се провеждат редовни мониторингови изследвания и анализи на прилагането на правните норми, за да се гарантира, че те действително защитават правата на малолетните и непълнолетните по начин, съответстващ на техните нужди и на съвременните международни стандарти.

Социално-икономическата среда също играе съществена роля за ефективността на конституционната и правната защита за децата. Децата, живеещи в условия на бедност, са по-уязвими на нарушения на техните права и често не могат да се възползват от предвидените в Конституцията защити. Това изисква по-активна държавна политика в областта на социалната подкрепа и осигуряването на равни възможности за всички деца.